

JESZENSZKY GÉZA

MIT VÁRT EURÓPÁTÓL AZ ANTALL-KORMÁNY?

„A magyar állam jövője az európai földrész jövőjétől immár elválaszthatatlan.”
(John Lukacs a párizsi Irodalmi Újságban, 1965. október 1.)

„Nem szabad, hogy a társadalom mélyében vagy akárcsak a perifériáján megerősödni
hagyjunk egymással szemben álló, az európai gondolattal ellentétes nézeteket.”
(Antall József az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1992. június 30-i budapesti ülésén)

„Amikor azonban a Nyugat hibáiról, vélt hanyatlásáról gondolkodunk, akkor nézzünk szembe azzal, hogy mi az alternatíva.”

Történelmi előzmények

■ Kereszténység – Európa – Nyugat: ezek a szavak természetesen nem szinonimák, önálló valási, földrajzi, politikai, történelmi fogalmakat jelölnek, ugyanakkor egyetlen civilizáció közös alapjai. Szokták azt zsidó-keresztény jelzővel is illetni. Az amerikai egyetemeken az 1980-as években a „West civ” még alaptantárgy volt, a kaliforniai Santa Barbara egyetemén én is tanítottam ennek az utolsó korszakát. John Lukacs (azaz Lukács János), a 96 évesen nemrég elhunyt neves magyar-amerikai történész *Decline and Rise of Europe* (1965) c. könyvében részletesen, két magyarul megjelent tanulmányában tömören bemutatta Európa mint fogalom történetét, rámutatva arra, hogy Kr.u. 1500 körül, a földrajzi felfedezések nyomán, Európa és az egyetemes kereszténység elvált egymástól, Európa a földrész államrendszerével azonosult. A modern nemzettudat ugyan felülírta az európaiságot, de a 20. században megjelentek az európai egységmozgalmak is.¹

Magyarországon az Oszmán-török Birodalom ellen vívott önvédelmi háborúk századai-ban alakult ki „a kereszténység védőbástyája” (*antemurale, propugnaculum, Vormauer*) tudat, ráépülve arra a tényre, hogy Szent István döntésével a *regnum Hungariae* a keresztény világ

tagja lett.² Az újkorban vált Nyugat-Európa a technikai és a politikai haladás megtestesítőjévé, miközben a háborúk pusztítása és az elnéptelenedés, párosulva az abszolutizmussal, a földrész középső és keleti felében stagnáláshoz, elmaradottsághoz vezetett. Magyarországon ezt a 18. század végétől előbb a szellem nagyjai, majd pedig a politikusok java észlelte, ostorozta, orvosolni akarta. Nem volt azonban egyértelmű a nyugati orientáció. A Habsburgokkal szemben létezett egy török párt, és joggal mutatott rá Lukács János, hogy „mikor a »nyugati« illúziók szétfoslottak, Rákóczi orosz, a Kossuth-emigráció pedig török beavatkozásról ábrándozott; hogy az úgynevezett »keresztény kurzus« alatt a nép egy része szívesen fogadta a hitleri-németországi szövetséget; hogy 1956-ban Amerikától, s nem Európától várták a beavatkozást.”³

Mégis: az utolsó kétszáz év – nemcsak nálunk, de Európa egész keleti felében – a felzárkózás, a Nyugat utolérésének jegyében telt el. Az 1848-as magyarországi forradalom leverésével együtt kivívta a Nyugat (az Egyesült Államokat is beleértve) csodálatát, a kiegyezés pedig gyors ütemű anyagi fellendülést hozott. A „take off” hatására a dualizmus évtizedeiben az ország külső képe – városai, közlekedése – radikálisan megváltozott, megközelítette, helyenként elérte a világ élvonalát, de társadalomszerkezete és politikai rendszere a ’48-as nagy ugráshoz képest inkább visszalépést mutatott. A modell azonban változatlanul Nyugat-Európa és Észak-Amerika volt. Bölöni Farkas Sándor és nyomában Kossuth, majd az 1849-es emigráció tette a Magyarországon élők szemében az Egyesült Államokat egyfajta Ígéret Földjévé, ahová a századfordulótól az itthon boldogulni nem tudó százezrek „kitántorogtak”. A kiegyezés után a politikai modell Westminster volt, a kulturális etalon Párizs, a tudomány és a gazdaság fellegvára pedig a Német Birodalom. Az uralkodó optimizmusra jellemző volt Jókaitól *A jövő század regénye*. Ebben a Budapest központú Monarchia egy székely feltalálónak köszönhetően legyőzi „a nihil országát”, az orosz birodalmat, majd a modern technika jóvoltából megteremti az örök békét.

A világháború erre alaposan rácaffolt, Trianon pedig hatalmas csalódást hozott a Nyugatban bízók számára. Miután a háborúért nagyban felelős Berlin nem tudta megvédeni szövetségese, az Osztrák–Magyar Monarchia területi integritását, a győztesek 1919-ben Párizsban összeülő konferenciáján Wilson amerikai elnök letért az önrendelkezés általa meghirdetett elvéről, London pedig szabad kezet engedett az európai határokat átrajzoló Franciaországnak. Ezért jöhettek a hamis istenek, előbb Lenin („ex Oriente lux”, a Tanácsköztársaság az orosz bolsevizmus remélt továbbterjedésére épített), majd a magyar békeszerződés revízióját támogató Mussolini, végül az országgyarapításért cserébe háborút és a nemzet megtizedelését hozó Hitler. Ismét jelentkezett a keleti és nyugati orientáció ezredéves vitája. A Bizánc és utódja, a „Harmadik Róma” plebejus-kommunista-internacionalista utópiájával szemben fellépő faji ideológia leplezte a germán *Neue Ordnung*nak a magyarokra nézve is halálos veszélyét. A náci Németországgal szemben a legtöbb arisztokrata, a főként zsidó származású, de magyar patrióta gazdasági elit és az értelmiség java a hivatalos ellenségnek, a nyugati demokráciáknak drukkolt. Az Atlanti Charta fennkölt elveiből Európa keleti, szovjet megszállás alá került részében azonban nem lett semmi. Azok, akik túléltek az 1944–45-ös fekete esztendőt, a „létező szocializmus”-nak nevezett kommunista diktatúrára ébredtek.

Az egységes Európa vonzereje Közép-Európában

■ Két világháború véres tanulsága az egykori ellenségek kibékülése és az egységesülő Európa eszméje volt. Nyugat-Európában a fokozatosan kibővülő Közös Piac ezt jórészt meg is valósította. Erre és az általa teremtett prosperitásra vágyakozva tekintett Európának a szovjet uralom alá kényszerült keleti fele. Az egész hidegháború alatt a magyarok és sorstársaink túlnyomó többsége a Nyugattól várta előbb a felszabadítást, majd a diktatúra enyhítését és mindenekelőtt a jólétet, a kommunista hiánygazdaság után az anyagi javak bőségét. A nyugat-európai áruházak kirakatai, a Nyugaton gyártott autók minősége, majd a műholdak révén a Vaszfüggönyön túli életről érkező képek jelentették azokat a csodafegyvereket, amelyek a kommunista propagandát végképp hatástalanná tették. A magaskultúrában a nyugati irodalom és a dzsessz volt a sztár, a népszerű műfajokban a krimi, Elvis Presley, a Beatles és a luxemburgi rádióból az aktuális slágerlista, a Top Twenty. 1989-ben az egész szovjet tömbben az Egyesült Államok volt a legnépszerűbb ország, miközben a finn és az osztrák semlegesség volt a politikai vágyak netovábbja.

Ellentétben Ceaușescu kemény elnyomó rendszerével, ahol a nacionalista szósz nem feledtette az általános nyomort, Kádár János Magyarországa lett a vidám barakk, ahol a tele has, a Trabanttal elérhető telek és a külföldi utazások lehetősége erősítette a hamis realizmust: „ez van, ezt kell szeretni”. Az óvatos nyugati nyitás, hogy Magyarország 1982-ben a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank tagja lett, 1988-ban pedig aláírta az átfogó Megállapodást a Kereskedelmi és Gazdasági Együttműködésről az Európai Közösséggel, sokunknak tetszett.

Az 1980-as évek Közép-Európa újbóli felfedezését is elhozták. Az akkor még alig ismert kitűnő középkorszakértő Szűcs Jenő 1981-ben tette közzé (igaz, csak egy szűk kör által olvasott szakmai folyóiratban) a véleményét, hogy Közép-Európa a nyugati világon belül alkot egy önálló történelmi régiót.⁴ Írása két évvel később önálló könyvként is megjelent, visszhangja pedig hamarosan túlnőtt az országhatáron. Amikor a brit Timothy Garton Ash fölvetette a kérdést, „Létezik-e Közép-Európa?”, és rámutatott arra, hogy Nyugat-Európa hallgatólagosan bele-törődött Európa felének szovjet uralom alá kényszerítésébe, és az egészet Kelet-Európának nevezi, joggal állította, hogy Prágában és Budapesten ezt nem fogadják el.⁵ Hivatkozott Milan Kundera nagy feltűnést keltő esszéjére, *The Tragedy of Central Europe*, ami a sokak által olvasott *The New York Review of Books* 1984. április 26-i számában jelent meg. Magyarországon sokan – Kunderától függetlenül, írását nem is ismerve – azt gondolták, hogy Közép-Európát csak a II. világháború utáni fejlemények szakították el a Nyugattól, noha annak az integráns része. A nyugati történészek java ezzel tisztában volt, ezt egy remek kis könyvben, a nyugati politika kívánatos irányát is kifejtve írta meg az I. világháború utáni rossz békerendezés egyik szellemi megalkotójának a fia „Európa betege szívé”-ről.⁶ Amíg azonban Közép-Európa, ami majdnem azonos volt a pezsgő szellemű Osztrák–Magyar Monarchiával, még a hozzáértő nyugati közönség számára is elsősorban egy kulturális fogalom volt,⁷ a Habsburgok utódállamaiban egyfajta politikai riadó lett, alig leplezett tiltakozás a „létező szocializmus”, azaz a szovjet uralom ellen.

A lengyel Szolidaritás, Gorbacsov szovjet pártfőtitkár reformkísérletei és nyugati nyitása felélesztették az 1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában és 1981-ben Lengyelországban elfojtott tüzet, a „demokratizálás” ígé-

nyét. Ahogy 1956-ban a négyhatalmi megszállásból semlegessé váló Ausztria példája volt a katalizátor, most a spanyol Franco és a portugál Salazar tekintélyuralmi rendszerének a demokráciába történt békés átmenete lett a kívánatos modell. 1986-ban mindkét ország az Európai Közösség teljes jogú tagja lett, és ez életszínvonaluk jelentős növekedését is meghozta. Magyarországon már az állampárt tagjai sem hittek Hruscsov szovjet vezető 1956-os, majd több ízben megismételt jóslatában, hogy a kommunizmus le fogja hagyni és el fogja temetni a Nyugatot. Először az illegálisan készült és terjesztett „szamizdat” kiadványokban, rövidesen pedig a Budapesten 1984-ben hivatalosan engedélyezett Soros Alapítvány támogatásával is, az írárok sokasága (többek között Hankiss Elemér és Kiss Gy. Csaba) tárgyalta Közép-Európa hagyományait, akkori problémáit, és kereste a jobb jövő lehetőségét.

1988-ban, amikor a kommunizmus közeli végét még nem is reméltük, meghívtak a szlovákiai magyar fiatalok hagyományos nyári táborába, a Komárom melletti Örsújfaluba. Ott személyes tapasztalataimra is hivatkozva elmondtam, hogy Nyugat-Európában a határok már nemcsak könnyen átjárhatók, hanem eltűnőben vannak, megszűnik a határellenőrzés. Eltűnőben van a nemzeti kisebbségek diszkriminálására, felszámolására törekvő politika is. Ha egyszer majd Magyarország és szomszédjai is csatlakozhatnak az európai integrációhoz, és rátérhetnek erre az útra, az lesz Trianon igazi revíziója, meghaladása.

Az akkor Gyurgyák János által főszerkesztett *Századvég* folyóirat 1989-ben megjelent különszáma szerzőinek listája még a mai olvasó számára is impozáns. Sorrendben Kende Péter, Bojtár B. Endre, Gyarmati György, Jeszenszky Géza, Tókéczki László, Melegh Attila, Bobbio Norberto, Schöpflin György, Zbigniew Brzezinski, Timothy Garton Ash, Czesław Miłosz, Matei Călinescu, Václav Bělohorský, Hans-Peter Burmesister, Marjan Rozan, Antun Šoljan, Milan Šimečka, Vajda Mihály, Jane Mellor, Milan Kundera, Joszif Brodskij, Emil Cioran, Vágvölgyi B. András, Bohumil Doležal, Niederhauser Emil, Eörsi István, Szalai Pál, Völgyes Iván, Ágh Attila, Bogár László, Vass Csaba, Varga László, Heiszler Vilmos, Borbándi Gyula, Balla Bálint, Fejtő Ferenc, Faragó Béla, Kosáry Domokos, Gombár Csaba és Tamás Gáspár Miklós adott hosszabb-rövidebb választ a címben feltett kérdésre.⁸ A változatos, de igenlő válaszok egyet jelentettek a szovjet függést jelentő Kelet-Európa elutasításával. Saját esszém (*A magyarság és a három Európa*) történeti megközelítésben érvelt Közép-Európa közös vonásai és érdekei mellett, de e régió alapvetően (nyugat-)európai jellegét hangsúlyozta. „Még azok is, akik »A Kelet Népé«-ről beszéltek, mint Széchenyi István, csak ösztökélni akarták a magyarságot a felvilágosult Európához történő felzárkózásra.” Márait idéztem, aki 1939 őszén megrendülten búcsúzott attól az Európától, amelyben „az értelem és a szolidaritás ereje hatalmasabb, mint az ösztönök rémuralma”. A demokratikus Európához remélt visszatéréstől azt is vártam, hogy „[h]a valaha elképzelhető a Kárpát-medencében és környékén élő kisebb népek viszonyának rendezése, az csak egy kitágult Európában lehetséges”.⁹

Az 1988-ban pártokká szerveződő rendszerkritikus értelmiség Magyarországnak a jövőjét a Nyugat-Európával, az európai integrációval elmélyülő kapcsolatokban látta. A Magyar Demokrata Fórum külügyi szóvivőjeként, majd külügyi bizottságra vezetőjeként, egyidejűleg pedig a Marxról elnevezett Közgazdaságtudományi Egyetem Társadalomtudományi Kara választott dékánjaként kaptam a külföldi meghívások sorát, így jutottam el Brüsszelbe, Strasbourgba, Genfbe. Az Ifjú Föderalisták lapjában megírtam, hogy Európa keleti fele kitörőben van a politikai

jégkorszakból. Felidéztem, hogy egy budapesti konferencián az egyik külföldi résztvevő megjegyezte, ki emlékszik ma már a Páneurópa mozgalmat elindító Coudenhove-Kalergi nevére. Hanák Péter professzor frappáns válasza szerint „ebben a teremben mindenki!”¹⁰ Második cikkemben fejtettem ki, hogy a nyugat-európai nemzetek történelmi ellentéteit az európai egység feloldotta, erre kínál most esélyt Közép-Európában is. A nemzeti kisebbségek jogait és jövőjét pedig az összeurópai integráció biztosíthatja.¹¹ 1989 júniusában, Nagy Imre és mártírtársai újratemetésekor az MDF és a román emigráció közös nyilatkozata is abból indult ki, hogy „a magyar–román kapcsolatokat megjavulását mi egy demokratikus irányú európai átrendeződéstől várjuk”.¹²

„Vissza Európába”

■ Az átrendeződésre nem kellett soká várnunk. Lengyelország és Magyarország példáját követve a kommunista dominók sorra ledőltek, a berlini falat a nép kalapáccsal szétverte. A „csodák éve” azzal végződött, hogy a népharag elől Bukarestből elmenekült Ceaușescut saját katonatisztsjei egy villámhátréteg végén lelőtték, mint egy kutyát.¹³ Az 1989 nyarán folytatott Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon és a politikai rendszer átalakításában meghatározó szerepet játszó MDF 1989 októberében elfogadott programja szerint „Európához való visszacsatlakozásunk kulcskérdése az Európai Közösséggel kialakítandó együttműködés”.¹⁴ Hasonló volt a felfogása a Szabad Demokraták Szövetségének és a Fialat Demokraták Szövetségének, mindenki európai keretben képzelte el a magyar és más nemzeti kisebbségek hiányzó jogainak a biztosítását.

Magyarországot 1989 karácsonyán eltöltötte az eufória: a világ bennünket ünnepele, amiért egyetlen puskalövés, sőt egyetlen pofon nélkül győzött a vértelen forradalom, az egypártrendszer felváltja a demokrácia és a piacgazdaság. A kivágott címerű román zászlókat látva azt hittük, hogy a románok és a magyarok is jóbarátok lesznek, hiszen a romániai Nemzeti Megmentési Front elnöke, Ion Iliescu, Petre Roman kormányfő és Celak külügyminiszter december 29-én elfogadta a magyar kormány javaslatait a magyar–román viszony és az erdélyi magyarság helyzetének radikális megjavítására. Szerepelt ebben – többek között – minden diszkrimináció eltörlése, a kolozsvári magyar főkonzulátus újbóli megnyitása, a magyar oktatási rendszer helyreállítása egészen az egyetemig. A megállapodást jegyzőkönyvben rögzítették. 1990. január 5-én Bukarestben a Front nyilatkozatot adott ki, ebben elítélte az előző diktatórikus rendszer nemzeti kisebbségekkel szembeni politikáját, és kinyilvánította, hogy valóra váltja és garantálja az egyéni és kollektív kisebbségi jogokat.

Az 1990. április 8-án befejeződött magyarországi szabad választásokon győztes Magyar Demokrata Fórum, a „nyugodt erő” elnöke, Antall József miniszterelnök 1990. május 22-én elmondott miniszterelnöki programbeszédében az első helyen a szuverenitás, tehát a nép döntési szabadságának a teljes helyreállítása szerepelt. Kormányára európai kabinet lesz mind az értékei, mind az európai integráció folyamatába való bekapcsolódás tekintetében, ígérte. A külpolitikai orientáció teljes megváltozását jelentette a Varsói Szerződésből való kiválás és „a széles értelemben vett atlanti együttműködés” programba vétele.¹⁵ Június 8-án, amikor Antall miniszterelnök Moszkvában világhossá tette, hogy az akaratunk ellenére reánk kényszerített Varsói Szerződés gyökeres felülvizsgálatával annak megszűnését kívánja előkészíteni, külügyminiszterként Párizsban a

Nyugat-európai Unió közgyűlésén egy olyan Európához történő csatlakozás szándékát jelentettem be, amely szorosan együttműködik Észak-Amerikával, és nem egy monolitikus blokk, hanem a nemzeti és helyi hagyományokat tisztelő és megőrző régiók önkéntes társulása lesz. Külpolitikánk kiemelten fontos területének neveztem „a nemzeti kisebbségek kollektív és egyéni jogainak érvényre juttatását, határainkon belül és kívül egyaránt. [...] Nagyra értékeljük ebben az összefüggésben is a nyugat-európai demokratikus államok fellépését mindenemű nemzetiségi diszkrimináció felszámolása érdekében.”¹⁶ Hagyományainkon túl biztonságunk és gazdasági érdekeink is a nyugati integrációs intézményekhez való közeledést, a mielőbbi csatlakozást diktálták. Ezt azonban nem is akartuk, nem is tehattuk meg egyedül, szomszédjaink és sorstársaink nélkül, velük szövetkezve viszont e folyamatot fel lehetett gyorsítani. A „dunai gondolat”-nak, a közép-európai szolidaritásnak ugyanakkor a magyarok részéről megkerülhetetlen eleme és egyben feltétele volt a határainkon kívülre került magyar közösségek jogainak garantálása.

Antall József az Európa-gondolat meggyőződéses híve volt. Jól tudta, hogy Európa múltjában is volt sok szörnyűség: inkvizíció, vallásháborúk, világháborúk. Európai találmány volt a kommunizmus és a náciizmus is. De az 1932-ben született és '45 után felseledült fiatalember szeme előtt született meg az Európa Mozgalom, az Atlanti Szövetség, a Közös Piac, majd az Európai Parlament. Azt remélte, hogy a francia–német megbékélés mintaként fog szolgálni Közép- és Kelet-Európa népeinek. Ennek keretében remélte a nemzeti kisebbségek problémájának a megoldását is. Antall mélyen átérezte a magyar határokon túlra került magyarság sorsát. Még gyermekként, de már fogékonyan járt szüleivel az 1938 után visszatért magyarlakta vidékeken, édesapja kormánybiztosként foglalkozott Kárpátaljával és a vissza nem került területekről hozzánk menekülőkkel. Antall 1989 véres karácsonyán jutott el újra Erdélybe, már az MDF elnökeként, Szabadkára pedig 1991 kora őszen, közvetlenül a délszláv háború kitörése előtt. A szomszédi kapcsolatokat azonban nem csupán az anyaországtól elszakított magyarság prizmáján keresztül látta. Kossuth Lajos, Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Németh László és Bibó István (az utóbbi személyes családi barát volt) írásai és gondolatai nyomán Antall is azt remélte, hogy a közös nehéz sors tanulságaként Közép-Európában az együttműködés szükségessége erősebb lesz a szomszéd ellen szövetkező kisantant mentalitásnál és a kisebbségeket elnyomó politikánál.

A kommunista rendszertől megszabaduló országok közül – nem csupán a változásokban játszott úttörő szerep elismeréseként, hanem a politikai és az alkotmányjogi viszonyok alapos vizsgálata nyomán is – elsőként Magyarországot vette fel tagjai sorába az Európa Tanács 1990. november 6-án Rómában. A magyar zászló ünnepélyes felvonása után elmondott beszédemben arról szoltam, hogy visszatértünk ahhoz a közösséghez, amelyhez ezer év köteleke fűz bennünket, és ezzel a kereszténység, a humanizmus, a reneszánsz és a felvilágosodás szelleméhez. Hangot adtam a reményemnek, hogy a politikai és gazdasági átalakulás sikere „megmutatja a világ többi részének, ideértve a fejlődő országokat is, hogy a demokrácia és a piacgazdaság nemcsak az élen járó nyugati államok esetében működőképes, hanem ez utolérésük módja is”. Egy héttel később az Európa Tanács Miniszteri Bizottságában helyet foglalva felidéztem, hogy Sztálin rabjaiként úgy tekintettünk nyugat-európai testvéreinkre, mint a reménység forrására. „A volt kommunista országok nem pusztán terhet jelentenek, hanem tehet-

séges és képzett emberek millióit, akik készek keményen dolgozni, ezek az országok új piacként hatalmas potenciált jelentenek.”¹⁷

Az új Magyarország megszilárdult tekintélyében igen nagy része volt személyesen a miniszterelnöknek, európai és amerikai hivatalos látogatásainak. 1991. szeptember 11-én Strasbourghban átvette az európai együttműködés kiemelkedő képviselői számára alapított Schuman-díjat. Köszönőbeszédében felidézte, hogy Schuman az 1930-as években Budapesten is járva hangsúlyozta, hogy a demokrácia és a kereszténység melletti elkötelezettséggel együtt meg kell teremteni Európa népei között a békét.¹⁸

1991. december 16-án – a Lengyelországgal és Csehszlovákiával velünk egy időben megkötött *Európai Egyezmény* révén – szerződéses viszonyba kerültünk az Európai Közösséggel, annak társult tagja lettünk. Mint az egyik aláíró emlékszem a ceremónia néhány komikusan alakult részletére, mindenekelőtt azonban Antall beszédének szokatlan hangnemére. „Ez a három ország büszkén érkezett ide Önökhöz, mert ez a három ország forradalmakkal, szabadságharcokkal és kemény politikai küzdelemben vívta ki az erkölcsi alapját annak, hogy az Egyesült Európa ajtaján kopogtasson. Úgy érzem, hogy nem üres kézzel jöttünk ide, hanem megszenvedtük az elmúlt évtizedekben azt, hogy mi idejöhessünk, és Önök befogadhasanak bennünket. Éppen ezért mi tapasztalatot is hozunk Önöknek, mi a bőrünkön éreztük azt, hogy miért szükséges az európai népek összefogása, miért szükséges a szabadságért szolidaritást vállalni, és miért nem lehet kisserű, partikuláris érdekek alapján nézni nagy kérdéseket.” Arra is figyelmeztette az akkor még csak tizenkét tagállam képviselőit, hogy nem leszünk könnyű tárgyalópartnerek. „Mi a Szovjetunióval való tárgyalásokon edződünk meg.”¹⁹ Az európai egység szervezete „aszimmetrikus” módon megnyitotta piacát a társuló országok legtöbb ipari terméke számára, kiszélesítette a pénzügyi támogatások rendszerét (a PHARE-programokat), intézményesítette a rendszeres politikai párbeszédet, és tudomásul vette a társuló három országnak azt a kinyilatkoztatott célját, hogy a szükséges jogi harmonizáció befejeztével a közösség teljes jogú tagjai lehessenek.²⁰

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése az egykor kommunista országok között első ízben Budapesten ülésezett. 1992. június 30-án Antall nagy műveltsége mellett külpolitikai életlátásáról és víziójáról tanúskodó beszédben köszöntötte a képviselőket, és foglalta össze, mit jelent nemcsak saját maga, de országa és az egész közép-európai térség annyi gondolkodó polgára számára Európa. „Erre a szellemiségre, megújítási képességre alig találunk még egy példát a nagy történelmi civilizációkban. Európa népeinek műveltsége más kultúrákhoz képest nagy belső szellemi felhalmozó képességgel rendelkezett, emellett nyitottság jellemezte. Soha nem szigetelődött el, földrajzi fekvése következtében befogadjává vált a különböző irányokból érkező ismereteknek, melyeket magába olvasztott.”²¹

Európai biztonság és a nemzeti kisebbségek

■ A rendszerváltozások nyomán, az új világtörténelmi korszak küszöbén megalapozottnak látszott az a magyar remény, hogy a kommunizusból szabaduló országok követni fogják a nyugati példát, csatlakoznak Európa régóta hirdetett eszményeihez, a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és az európai egység gondolatához, a kisebbségeket elnyomó régi politikát pedig felváltja a türelem és az őszinte kibékülés. Ehhez az ösztönzést és szükséges külső nyomást a nyuga-

ti kormányok és közvéleményük egyetértésétől és támogatásától vártuk. Hogy a kisebbségeket elnyomó régi politikát fölváltja a türelem és az őszinte kibékülés. Naivság volt ez? Lehet, de más út nem volt. A verbális konfrontáció (nem is beszélve a fegyveres konfliktusról) nem volt alternatíva, eredménytelenségre volt kártható, csak a két világháború közötti nagyobb és erősebb magyarelles egységfronthoz vezetett volna.

Az európai államok, valamint az Egyesült Államok és Kanada által 1975-ben aláírt Helsink-i záróokmány elismerte, hogy a kisebbségi kérdés egy létező probléma, amelyet az európai béke és biztonság érdekében is rendezni kell, de csak a kisebbséghez tartozó személyek egyéni jogairól szolt, bár elfogadta, hogy az egyének jogait „csoportjuk más tagjaival közösen” is gyakorolhatják. Általánosan elfogadott definíció hiányában ezek a jogok a történelmi, nemzeti kisebbségek mellett vonatkozhattak az Európába bevándorolt „új,” afrikai és ázsiai személyek millióira is. A Záróokmányból kinőtt Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ, 1994 után EBESZ) úgynevezett utótalálkozóin azonban a nyugati demokráciák egyre élesebben vetették fel az emberi jogoknak és azon belül a nemzeti kisebbségek jogainak a kommunista tömb országokban tapasztalható folyamatos megsértését. A Szovjetunió kisebbségpolitikája mellett Románia, különösen az 1988-ban megkezdődött ún. falurombolás váltott ki erős kritikát, ez mintegy tetőzött az 1988–89-ben Bécsben megtartott rendezvényre, ahol a 34 részt vevő állam elkötelezte magát, hogy „védelmezik a területükön élő nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitását, és megteremtik a feltételeket annak előmozdításához”.²²

Talán erre is alapozva állított össze, még az új kormány megalakulása előtt a Külügyminisztérium egy külpolitikai koncepciót, benne a következővel: „Tudatosítanunk kell a magyar kisebbségekkel rendelkező országokban, hogy *Európához való csatlakozásuk csak a kisebbségekkel való európai bánásmód esetén lehetséges* [saját kiemelés], s ebben Budapest ítélete döntő jelentőségű lehet.”²³ A választások után összeülő országgyűlés egyik első lépése volt Tamás Gáspár Miklós (az erdélyi születésű, ellenzéki tevékenységéről ismert SZDSZ-es képviselő) által előterjesztett határozat („a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről”) elfogadása május 15-én. „Alapvető fontosságú a nemzeti kisebbségek identitásának védelme és fejlesztése, a térségben élő nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak törvényes biztosítása, a közéletben és saját ügyeik eldöntésében való részvételük, önszerveződésük és önkormányzatuk keretei – így kulturális autonómiájuk – törvényes garantálása, a nemzeti-igények kielégítése az anyanyelv használata, az oktatás, a kulturális élet, a vallásgyakorlás és a tájékoztatás terén.”²⁴ Ennek elérését a határozat kétoldalú tárgyalások útján képzelte el. 1990-es optimizmusunk a kormányprogramban is kifejezést nyert. „A közép- és kelet-európai változások kezünkbe adták a nagy lehetőséget, hogy megszüntessük, vagy legalább jelentősen enyhítsük az itt élő népeket régóta szembefordító ellentéteket. [...] Az összeurópai együttműködés velejárója az intenzív regionális együttműködés, erre törekszünk valamennyi szomszédunkkal. A föderáció felé haladó Európában ugyanakkor éppen a regionalizmus biztosíthatja a nemzeti sajátosságok megőrzését, a nemzeti érdekek további érvényesülését minden nacionalista felhang nélkül. Kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok, s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és határainkon belül egyaránt. Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak külön-

leges felelőssége a magyar nemzet mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása mindenütt. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban. [...] számítunk a demokratikus államok kormányainak és közvéleményének támogatására éppen úgy, mint az európai és a nemzetközi szervezetek politikai segítségére.”²⁵ Akkoriban a magyar közhangulat tisztában volt azzal, hogy a határkérdés felvetése értelmetlen, sőt káros lenne, de bízott a magyar kisebbségek helyzetének radikális megjavulásában. Magyarország rendkívül megnőtt tekintélye kedvező háttérrel látszott nyújtani ehhez. Ha ez illúzió volt, akkor olyan illúzió, amit az akkori kormány és ellenzéke egyaránt realitásnak hitt. Erről tanúskodnak az ellenzék vezető ereje, az SZDSZ külpolitikusanak, Szent-Iványi Istvánnak a külpolitikai programhoz fűzött szavai is. „Azt hiszem, senki nem kételkedik abban, hogy a megbízatást kapó új Kormány ereje legjavát kívánja kifejteni a nemzetiségi kérdésben. Ám a kormányprogram irányelveit olvasva, nem vagyunk abban igazán biztosak, hogy tudják is-e, hogyan fejthetik ki a legjavát a kérdésnek? Ma a nagy átalakulás közepette nagy és új lehetőségek adódnak a Kormány számára az új európai architektúrában, a Helsinkii. szerződésben. Mód van arra, készség mutatkozik a vezető nyugati országok részéről is, hogy az alapvető nemzetiségi jogokat kodifikáló, rögzítő követelmény-rendszert felállítsuk, ebben mi részt vegyünk, és ezt az Európához való csatlakozás feltételeként szabjuk minden ország számára, természetesen beleértve Magyarországot is. Azt hiszem, ez fontos nemzeti érdek, és nem került sor megemlézésére.”²⁶ A magyar külpolitikával szemben már ekkor jelentkező fenntartások eloszlátásához is hozzájárulhatott volna az Országgyűlés által 1990. május 31-én mind a hat akkori párt által elfogadott közös nyilatkozat. „Emlékezve Magyarországnak a helsinkii záróokmányban aláírt kötelezettségvállalására, megerősítik a határok erőszakos megváltoztatásának a tilalmát. Ugyanakkor hazánk elvárja a határainkon túli magyarsággal szemben az egyéni és kollektív kisebbségi jogok teljes körű biztosítását. Az aláíró pártok olyan világ mellett kötelezik el magukat, amelyben az államhatárok elveszítik korlátozó jelentőségüket, megvalósul a népek-nemzetek, kisebbségek és anyanemzetek, országok és polgáraik közötti kapcsolat szabadsága.”²⁷

Külföldi vezetőkkel tárgyalva, a nemzetközi diplomácia összes olyan fórumán, ahol jelen volt, Antall mindig rávilágított a kisebbségben élő magyar közösségek problémájára. 1990. október 2-án az Európa Tanács parlamenti közgyűlésén – még a hazánk felvételéről hozott döntés előtt – mondott beszédében megerősítette: „Közvetlen szomszédságunkban három és fél millió magyar él, akiknek a sorsáért ugyanúgy felelősök vagyunk, miként a nálunk élő kisebbségekért.” A miniszterelnök sokat várt az európai demokráciákat tömörítő szervezettől: „Kiemelkedő szerepet vállalhat az Európa Tanács a számunkra oly fontos kisebbségvédelem területén is; reményeink fűződnek a velencei székhelyű Joggal a Demokráciáért Bizottság tevékenységéhez.”²⁸

1990 és a délszláv válság 1991. őszi kibontakozása között még jó esélyt látnak a nemzetközi kisebbségvédelem érdemi erősítésére. Az Európa nyugati felében élő nemzeti kisebbségek (katalánok, baszkok, olaszországi és belgiumi németek, a Schleswigben a határ két oldalán élő német, illetve dán kisebbség, a finnországi svédek) helyzete a II. világháború után folyamatosan javult, jogaik kiterjedtek, fennmaradásuk ma is garantáltnak tekinthető. Joggal hihettük, hogy

most az egykori kommunista tömbben is eljött az európai szellemű rendezésnek az ideje. 1990. június 5–6-án Koppenhágában került sor az EBEE külügyminiszteri szinten, „az emberi dimenzió”-ról tartott értekezletére. Indokolt volt, hogy most, az emberi jogok keleti irányú kiterjedésekor a nemzeti kisebbségek ügye előtérbe kerüljön, hiszen „az új Európa” országaiban jelentős volt ezek aránya. Felszólalásomban kifejtettem, hogy „Olyan nemzetközi politikai és jogi szabályozó rendszer kimunkálása a célunk, amely gyakorlati lehetőségeket tartalmaz a nemzetiségek identitásának megőrzésére, egyéni és kollektív jogaik érvényesítésére, valamint hatékony mechanizmusokat hoz létre a jogérvényesítés végrehajtásának ellenőrzéséhez.” Szinte az összes külügyminiszteri beszédben szerepelt a kisebbségek ügye, mint amit a demokrácia szellemében rendezni kell, de már a szakértők előzetes megbeszélésein látszott, hogy a kollektív jogok fogalmát a legtöbb állam elutasítja, miközben a kisebbségek kötelező lojalitását hangsúlyozza. Franciaország, Görögország, Bulgária és Törökország az államok egységének a védelmére és a „privilegizált csoportok” jelentette veszély kiküszöbölésére helyezte a hangsúlyt. (Románia kedvezőtlen nemzetközi megítélése miatt konstruktívabbnak mutatkozott.) A Koppenhágában elfogadott ajánlások (ezek alapjául szolgált öt közép-európai ország, Ausztria, Csehszlovákia [!], Jugoszlávia, Olaszország és Magyarország közös javaslata) a mai napig a legmesszebbre menő nemzetközi dokumentumot jelentik ezen a területen. A legfontosabb pontok: a nemzeti kisebbségeket a valódi egyenlőség biztosítása érdekében különleges intézkedések illetik meg; tilos az asszimiláció erőltetése; saját, közpénzből támogatott oktatási és kulturális intézményeket hozhatnak létre; jogaikat egyénileg, valamint csoportjuk más tagjaival közösen gyakorolhatják. Kiemelkedő jelentőséggel bír a 35. pont, amely szerint a kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk előmozdítására helyi vagy autonóm igazgatási intézményeket hozhatnak létre. Megállapodás született, hogy a következő év derekára Genfben összehívott szakértői értekezletnek lesz a feladata a koppenhágai ajánlások gyakorlati megvalósítása, kötelező konvencióvá alakítása.²⁹ A következő év júniusában Genfben tartott szakértői értekezlet azonban csalódást okozott, sem ott, sem a kisebbségi jogok kérdésében ekkoriban nagy aktivitást mutató Európa Tanács keretében nem jött létre egy nemzetközi jogilag kötelező konvenció, karta a nemzeti kisebbségek védelmére. Az utóbbi szervezet a későbbiekben ugyan elfogadott egy Nyelvi Kartát és egy Kisebbségi Keretegyezményt, ezeket valamennyi európai állam aláírta, de a jelentős nagyságú nemzeti kisebbségekkel rendelkező államok az ajánlásokat és a „puha” kötelezettségeket nem tartják be. Napjainkban ez leginkább Ukrajnáról mondható el. A konvenciók megsértése esetén a szankcionálás jórészt hiányzik, az Európa Tanácsnak és az EBESZ-nek csak erkölcsi eszközeik vannak, s azok alkalmazása konszenzust, azaz az esetleges jogsertők beleegyezését és közreműködését igényli. Ezért is kellett és kell a magyar politikának arra törekednie, hogy kétoldalú alapon, szerződések révén segítse elő a határain kívülre került magyar közösségek minél kedvezőbb jogállását és életfeltételeit, nemzetközi szinten pedig törekvéseit támogatók, barátok szerzésével erősítse.

Az Antall-kormány Európa-politikája elérte, hogy az 1994-től a hangzatos Európai Unió nevet viselő szervezet, vonakodását legyőzve, kész volt elfogadni Magyarország csatlakozási kérelmét – az egykori kommunista blokk országai közül az elsőt. 1994. április 1-jén a soros elnökséget ellátó Görögország külügyminiszterének én nyújtottam ezt be „a nyugati civilizáció bölcsőjét jelentő Athén-

ban”. Rövid nyilatkozatom szerint „Az európai népek legnagyobb és legsikerebb vállalkozásához történő csatlakozási szándék a magyar nemzet elkötelezettségét fejezi ki, hogy visszatér arra az útra, amelyet ezer esztendővel ezelőtt választott. [...] Csatlakozási szándékunk a legszélesebb körű támogatást élvez: a szabadon választott Országgyűlés ellenszavazat nélkül támogatta az erre vonatkozó előterjesztést. Kérelmünk benyújtásával egyidejűleg szeretném megismételni a magyar kormány és az Országgyűlés álláspontját, amely szerint maradéktalanul azonosul az Európai Unió által a Maastrichti Megállapodásban megfogalmazott célokkal, kész a tagsággal járó kötelezettségek vállalására, és csatlakozásával erősíteni kívánja az európai integráció folyamatát. [...] Magyarország számára az európai integrációnak nincs alternatívája.”³⁰

Noha a rendszerváltozás óta eltelt harminc év során sem Európa, sem azon belül Magyarország nem váltotta be az állampolgárok összes reményét, hogy „a Kárpát-medence a béke és barátság hona lesz, egész Európa a béke és barátság, a jólét birodalmává alakul”.³¹ „Amikor azonban a Nyugat hibáiról, vélt hanyatlásáról gondolkodunk, akkor nézzünk szembe azzal, hogy mi az alternatíva.”³²

■ JEGYZETEK

1. John Lukacs: *Az Európa-fogalom kialakulása és fejlődése*. In: *A híd tulsó oldalán*. Tanulmányok Kelet-Közép-Európáról. Szerk. Bán D. András. Osiris Kiadó, Bp., 2000. 9–33; John Lukacs: *Magyarország helye Európában*. Uo. 34–43. Újabb kiadásuk John Lukacs: *Magyar írások*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2007. 85–115, ill. 116–126. Az Európa-kérdés kiemelkedő új összegzése Gyurgyák János: *Európa alkonya*. Osiris Kiadó, Bp., 2018, ezen belül *Víziók, álmok és tervek Európáról* alfejezete, 148–178.
2. Terbe Lajos: *Egy európai szállóige életrajza*. In: *Egyetemes Philológiai Közöny* (60) 1936; Berend Nóra: *Magyarország a kereszténység kapuja: egy ideológia születése*. In: Nagy Balázs (szerk.) *Tatárjárás*. Osiris Kiadó, Bp., 2003.
3. John Lukacs: *A magyar nemzet és az európai öntudat*. In: *Magyar írások*. 198.
4. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. *Történelmi Szemle* 24. évf. (1981) 3. sz.
5. Timothy Garton Ash: *Does Central Europe Exist?* *The New York Review of Books* October 9, 1986.
6. Hugh Seton-Watson: *The "Sick Heart" of Modern Europe*. University of Washington Press, Seattle & London, 1975.
7. Jó példa erre Carl E. Schorske: *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*. (Alfred A. Knopf, New York, 1980) című kötete. Széles körű visszhangja ösztönözte John Lukacs: *Budapest 1900 – A Historical Portrait of a City & its Culture*. (Weidenfeld & Nicholson New York, 1988), magyarul az Európa Könyvkiadónál először 1991-ben megjelent és Hanák Péter: *A kert és a műhely*. (Magvető, Bp., 1988) könyvét, amelyek a Monarchia magyar részének az impozáns kulturális teljesítményét mutatták be.
8. *Kell-e nekünk Közép-Európa?* Századvég Különszám. 1989.
9. Uo. 47–50.
10. Géza Jeszenszky: *Eastern Europe and the European Federal Idea*. *The New Federalist* 1988. 5–6. 10–11.
11. Géza Jeszenszky: *Federation as a Solution for National Minorities*. *The New Federalist* 1989. 2. 6.
12. Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben*. Osiris, Bp., 2016. (A továbbiakban: Jeszenszky: *Kísérlet*) 35.
13. A folyamatot a *Hitel* folyóirat 2009. októberi számában *Magyarország és a kommunista dominók eldőlése* címen foglaltam össze, 70–79.
14. *Magyar Demokrata Fórum Programja*. 1989. október. Szerk. Kulin Ferenc. 159. (A külpolitika fejezetet írta Joó Rudolf.)
15. Antall József: *Modell és valóság*. Athenaeum Nyomda Rt., Bp., 1994. (A továbbiakban Antall 1994). II. 34, ill. *A Nemzeti Megújulás Programja*. Bp., 1990. 184.
16. Beszédem a Nyugat-Európai Unió Közgyűlésének ülésén, 1990. június 7. *Magyar Külpolitikai Évkönyv* (a továbbiakban MKÉ), 1990. 199–202.
17. MKÉ 1990. 303–305.
18. Marinovich Endre: *135 nap. Antall József naplója*. Éghajlat Könyvkiadó, Bp., 2003. 154–157.
19. Uo. 158–160.
20. Az 1991. december 16-ai aláírás körülményeiről az akkori brüsszeli nagykövet, Granasztói György is beszámolt: *Erkölc és Európa a XXI. század elején*. *Magyar Nemzet* 2003. március 10. 6.
21. MKÉ 1992. 249–258; Antall 1994. 349–352.
22. Kaszás Veronika: *A romániai nemzeti kisebbségek és az erdélyi menekültek ügye a nemzetközi fórumokon, 1988–89-ben*. *Külügyi Szemle* 2013. 4. sz.; Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Bp., 2006. 92.
23. *A 90-es évek magyar külpolitikája*. A megalakulás előtt álló kormány számára készült 13 oldalas előterjesztést idézi Jeszenszky: *Kísérlet*. 57.

24. Magyar Köztársaság Országgyűlése, Napló (a továbbiakban Napló). 1990. május 15. Az Országgyűlés 46/1990. (V. 24.) O.GY. sz. határozata a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről. Közli MKÉ 1990. 166–167. és Sáringer 2015. 114. sz. irat. 507–508. Vö. Jeszenszky: *Kísérlet*. 56–57.
25. Antall 1994. III 18, 34. és *A Nemzeti megújulás programja*. Bp., 1990. 184.
26. Szent-Iványi István felszólalása, Napló, 1990. május 23. <http://www.parlament.hu/naplo34/006/0060002.htm>
27. Az 1990. május 31-én kelt és másnap publikált Nyilatkozatot közli MKÉ 1990. 190., de Szabad György házelnök 1990. június 4-i parlamenti megemlékezésén nem hangzott el, és sosem kapta meg azt a publicitást, amit megérdemel.
28. MKÉ 1990. 254.
29. Jeszenszky: *Kísérlet*. 82–83.
30. MKÉ 1994. 159–160.
31. Száraz Miklós György: *Csodavárók*. Országút 1. évf. (2020) 9. sz. 37.
32. Jeszenszky Géza: *Magyarország és a Nyugat: viszonzatlan szerelem?* Uo. 10–13.

